

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
Том 70 ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ 1976
ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE SOFIA
Tome 70 FACULTE D'HISTOIRE 1976

БОЙКА ВАСИЛЕВА

БЪЛГАРСКИ ЖЕНСКИ ОРГАНИЗАЦИИ ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

BOYKA VASSILEVA

WOMEN'S ORGANIZATION IN BULGARIA
IN THE PERIOD OF NATIONAL REVIVAL

СОФИЯ — 1980

Рецензент:

гл. ас. *Мария Радева*

Редактор:

ст. н. с. *Зина Маркова*

УВОД

Социално-икономическите и културните промени в епохата на Българското възрождане докосват всички компоненти на обществото, поставят нови задачи пред всеки негов член. Особено интензивни са измененията, свързани с положението и обществените функции на жената.

През Възраждането българката извървява сложен и труден път от безпросветния делник до светлината на познанието и образованието, от домашното огнище до огъня на националните борби. Запазвайки у себе си най-хубавите национални черти, формирани от столетия и съхранени по време на робството, българката се стреми да развие у себе си нови качества, с които да отговори на изискванията на времето.

След Кримската война в България се интензифицират възрожденските процеси. Причините за това са добре известни и няма да се спираме на тях. Интересно е да се знае как се отразяват тези нови явления върху развитието на жената в българското общество. Преди всичко пораства нейната роля в семейството. На възрожденската майка е отредено да възпита човека на новото време, да му вдъхне свободолюбив дух, готовност за саможертва и обществена изява. Така тя става основен фактор в борбата за утвърждаване на българщината. Това поражда и ново отношение към нея. Започва трескаво да се говори за необходимостта от образованието на жената, защото само просветената майка може да възпита у децата си стремеж към знания и свобода.

Новото отношение към българката се обуславя и от влиянията, на които е подложено българското възрожденско общество след Кримската война. В българските земи се откриват протестантски и католически училища за момичета, в които се проповядва схващането за равенство между двата пола. В тези учебни заведения девойките получават прогресивно светско образование и тъй като мнозинството от тях стават учителки, разпространяват феминистичните идеи по всички краища на България. Подобна е и ролята на българските ученички в Русия, Австро-Унгария, Румъния и др., които след завръщането си също се занимават с обучението на момичетата.

Възрожденските периодични издания се превръщат в проводници на чуждите влияния върху общественото отношение към българката. В тях се проявяват преводни и оригинални материали, отразяващи живота на жените в западните общества. Нравите и проблемите на французойката, немкинята, англичанката, американката и даже на японската жена стават все по-интересни за българския читател. Той многократно констатира, че образованието е задължителен момент при възпитанието на

чужденките. Стига до извода за необходимостта от просвета и на българката.¹

Чуждите влияния, прокарвани от протестантски и католически мисии, проникващи чрез литературата, чрез българите, обучавани на Запад и по различни други пътища, създават предпоставки да се оценява жената като равна на мъжа, повишават изискванията към нейната образованост и обществена функция. За нас е интересно обаче в какво по същество се изразяват тези влияния. И тъй като този важен въпрос не е предмет на нашето изследване, ще се задоволим да отбележим само, че в самата си същност женските организации в България през Възраждането остават настрана от световното феминистично движение. Те имат свои специфични задачи, проблеми, породени от вътрешното развитие на българското общество. Така че чуждите влияния допринасят за поставянето на женския въпрос пред българите, но пътищата за неговото решаване не са и не биха могли да бъдат взаимствувани.

Разбира се, съществуват и други предпоставки за формирането на новите задачи на българката, за нейния стремителен устрем към просветата. Но и те в крайна сметка се свеждат до посочените две — вътрешното развитие на възрожденското общество и интензивните чужди влияния.

Новото положение на жената в българското общество може да се разгледа в два аспекта. На първо място — съществува промяна в отношението към нея. Проблемите на нейното образование и организиране стават социални. С тях се занимават редица обществени организации. Те, както видяхме, стават тема и на българския възрожденски печат. „Жената от незапомнени времена е имала влияние върху развитието на човеческия род и на неговата история. В ръцете на жената често е лежала съдбата на един народ.“² „Жената е същество разумно, защото има познание за истината и лъжата, тя е същество нравствено, защото има чувство и съзнание за доброто и злото, тя е, най-подир, свободна и тази дума толкози страшна нека не повдига никакъв ужас, защото тя не показва друго освен онази свобода, която само нечестивите могат да отрекат и която се състои в силата да ще и да не ще.“³

Тези високи оценки за жената са съпътствувани от бележки за нейната безпросветност и ниско, подчинено положение в обществото.⁴ Изобщо възрожденският печат, изразяващ и формиращ общественото мнение, поставя женския проблем. Той показва и пътищата за неговото разрешаване — образование и самообразование на българката. „И така на жените е потребно образование, както и на мъжете, образование човеческо, положително, истинско . . .“⁵

Променящото се положение на жените се отбелязва и от раздвижването в техните среди. Преди всичко те вече съзнават необходимостта от системна и по-масова просвета. И за да отговорят на тази необходимост, започват да се организират, да създават първите български женски дру-

¹ По възпитанието на жените. — Ружица, I, 1871, кн. I, с. 1; Писмо до Фани. — Училище, I, 24 ян. 1871, кн. 5, с. 75; Жената. — Македония, III, № 35, 26 юли 1869; За нашите жени. — Свобода, I, № 6, 11 дек. 1874.

² Към българските майки. — Стопан, III, бр. 1, ян. 1876.

³ За образованието на женския пол. — Право, IV, № 43, 20 дек. 1869.

⁴ Свобода, I, № 6, 11 дек. 1869; Право, IV, № 49, 31 ян. 1870.

⁵ Свобода, I, № 1, 7 ноем. 1869.

жества. Основната тяхна задача е просветителска. Те подпомагат училища и бедни ученички, изпращат момичета да се учат в чужбина. От друга страна, стимулират и самообразованието на своите членки. Същевременно имат богата вътрешноорганизационна дейност.

Трябва да се отбележи, че през Възраждането съществуват според основната си цел и друг вид български женски организации. Това са онези, които се създават, за да подпомогнат пострадалото в резултат на априлските събития от 1876 г. и Освободителната война от 1877 — 1878 г. население. Те се отличават и по организация от просветните женски дружества. Имат структура на акционни комитети, липсва им масовост. Не бива да се забравя, че и просветните женски дружества променят характера на дейността си във връзка с тези съдбоносни за България събития. Следователно може да се каже, че организираното женско движение през Възраждането има основна културно-просветителска и националноосвободителна насоченост.

* * *

За женските дружества през Възраждането няма много изследвания. Най-сериозното от тях е монографията на Виржиния Паскалева,⁶ в която на женските организации е отделена една глава. Направен е опит за пълното им издирване, осветлена е дейността на по-важните от тях, оценено е българското женско движение в съпоставка със световните феминистични организации. Подобно може да се каже и за двете работи на Н. Попова и Здр. Воденичарова.⁷ В тях, макар и по-накратко, са засегнати същите проблеми. Не бива да се отминат и две съчинения на буржоазната историография на П. Кепов⁸ и Ал. Пундева-Войникова.⁹ Това са едни от първите изследвания, посветени на българската жена през Възраждането. Техните автори са използвали като извор само възрожденската преса и затова в работите им има непълноти и противоречия.

Съществуват и непубликувани проучвания във връзка с женското движение у нас преди Освобождението. Сбито и кратко Димитрина Иванова е проследила основните видове дейности на женските организации и въпреки че е допуснала определени неточности, съчинението ѝ има редица положителни качества.¹⁰ Йордан Кулелиев е подготвял голям труд за женските организации у нас, но в останените бележки не е стигнал до никакви съществени изводи.¹¹ Той обаче се е добрал до любопитни факти, които не се срещат в аналогичните изследвания.

Съществуват публикации, които докосват дейността на отделни женски дружества. Сведения за женското движение се срещат и в поселищните истории.

⁶ Българката през Възраждането. С., 1964.

⁷ Сто години от основаването на първите дружества на жените в България. С., 1957; Революционното женско движение в България. С., 1973.

⁸ Бележити българки-ратнички за родната ни култура. С., 1937.

⁹ Българката през Възраждането. Образователни и възпитателни проблеми. С., 1940.

¹⁰ НАБАН, сб., оп. 1, а. е. 176; Д. И в а н о в а. 100 години от основаването на женските дружества у нас.

¹¹ ОДА — ВТ, ф. 931, оп. 1, а. е. 382; Й. Кулелиев. Бележки за женските дружества и училища в България преди Освобождението.

В изследванията, посветени или свързани с женското движение у нас преди Освобождението, могат да се посочат редица положителни страни. Но редом с това те страдат от непълноти и неточности. Посочват без сериозна аргументация най-разнообразни дати за началото на едно или друго дружество. Спират се предимно на изявителната страна от дейността им. Не изясняват такива въпроси като финансовия статут на дружествата, взаимоотношенията им, отношенията им с другите обществени организации и др. Разбира се, да се отстранят тези недостатъци е много трудно. Сравнително бедната документация и отдалечеността на епохата тласкат изследователя към източници като възрожденския печат и мемоарната литература, които понякога могат да го подведат.

Настоящата работа има за цел, колкото е възможно, да коригира и допълни представата за женските организации през Възраждането и за тяхната дейност. За целта освен доосвобожденската преса са използвани публикувани и непубликувани архивни материали, съхранявани в НБКМ — БИА, ЦДИА, НА БАН, НБИВ — Пловдив — отдел „Специални сбирки“, ОДА — Велико Търново, ОДА — Стара Загора и други окръжни архиви.

ВЪЗНИКВАНЕ И ОРГАНИЗАЦИЯ

Женските дружества в България през Възраждането са обществени организации. Те възникват като резултат на вътрешносоциални потребности. Но тяхната дейност не е регламентирана и координирана. Поради това съществуват и известни различия в начина на тяхното организиране, в изявите им, в отношенията им с другите обществени организации. Не бива да се забравя обаче, че условията, които пораждаат женските организации, са твърде сходни. Ето защо могат да се намерят някои общи страни в начина на тяхното възникване и организиране.

Обикновено начало на дружествената дейност се поставя след някакъв религиозен празник или неделната божествена служба, когато се събира населението на селището. Така става възможно да се даде гласност на образуването на дружеството. „И тъй вчера на 9 того, след божествената служба, събраха се в залата на главното ни училище, положиха начало на намерението си . . .“¹² „На 7 януари се гуди крайгълният камък на женското ни дружество „Майчина длъжност“ — съобщават от Сливен, — отварянето на новата му година стана тържествено подир водосвет . . .“¹³ След неделна служба се съставя дружеството в Търново,¹⁴ след водосвет — в Тулча.¹⁵ Актът на съставянето обезателно е придружен със слово на инициаторите, в което се съобщават целите и задачите на новата организация. След това се поканва събраното мнозинство да внесе първите си пожертвования за делото на дружеството. Така в Ловеч жените събират 12 000 гроша,¹⁶ в Стара Загора — 4000,¹⁷ в Разград, Търново, Казанлък, Карлово и др. също се събират значителни средства.

¹² За образуване на дружество в Стара Загора. — Право, IV, № 4, 24 март 1969.

¹³ Македония, IV, № 31, 7 март 1870.

¹⁴ Дунавска зора, II, № 44, 15 окт. 1869.

¹⁵ Право, IV, № 27, 30 авг. 1869.

¹⁶ Сто години женско движение в Плевенски окръг. С., 1966, с. 6.

¹⁷ Право, IV, № 4, 23 март 1869.

Характерно е, че женските организации се образуват или през зимата или през есента, когато са завършени летните полски работи. Тези сезони са свързани и с най-активните периоди от живота им.

Тържествеността, с която се учредяват българските женски организации през Възраждането, е показателна за отношението на обществеността към тях и техните цели. Тя още веднъж иде да подчертае, че образованието на женския пол е станало обществена задача и всеки негов стимулатор се посреща с радост и възторг.

След учредителния акт следва изработване на устав за дейността на организацията и избиране на настоятелство. Благодарение на това, че всяко дружество се е стремяло да издаде устава си, много от тях са запазени и досега. Ако се направи съпоставка между тях, ще се забележат много общи положения. Фактът може да се обясни с онова влияние, което оказват върху създаването на уставите тези, които управляват дейността на читалищата. Това се отнася особено до пунктовете, третиращи конструирането на настоятелството и дружествената документация. Вероятно съставителите на правилниците на женските организации са ползували и създадения в „Летоструй“ типов читалищен устав.¹⁸ Женските дружества поддържат връзки помежду си, кореспондират си, обменят опит. Ето още едно обяснение за общото, което се наблюдава в различните уставни.

В тях задължително се съобщава целта на създаването на организациите. Тя е предимно просветителска. Посочени са и средствата за постигането ѝ: чрез поддържане и надзираване на училищата, изпращане на бедни ученички в чужбина или в други градове на страната да продължават образованието си; чрез набавяне на помагала за девическите учебни заведения, чрез общопроектни мероприятия. Към последните могат да се отнесат съставянето на малка библиотека в Калофер,¹⁹ уреждането на читалня в дружествения салон в Калофер.²⁰ По-различни са целите на създадените след 1876 г. в Букурещ, Браила, Болград, Галац и Търново благотворителни дружества. Те събират парични и предметни помощи за пострадалите в Априлското въстание и Освободителната война български семейства.

Ръководството и на двата вида дружества се осъществява по един и същи начин. То се състои от 9 — 12 жени. В повечето случаи те се избират чрез жребий. Настоятелството се подменя всяка година. Функциите на всяка негова членка са строго определени.

В устава се регламентира и организационният живот на дружеството. Обикновено събранията му стават ежеседмично. Търновчанки и сливенки се събират на две седмици. На събранията трябва да присъствуват не по-малко от половината от редовните членки, за да се смятат те за валидни.²¹ На сбирките се разискват организационни въпроси, но на тях се и просвещават жените от дружеството.²² Четат се сказки, разговаря се по различни въпроси, свързани с предназначението на майката в семейството. На тези

¹⁸ Летоструй, II, 1870, с. 122 — 126; Н. Кондарев и др. Народните читалища в България. С., 1971, с. 210 — 212.

¹⁹ Македония, IV, № 16, 13 ян. 1870.

²⁰ НБИВ — Специални сборки, ф. 21, а. е. 2, л. 44. Устав на дружеството в Карлово.

²¹ НБКМ — БИА, IIВ 3125. Устав на дружество „Надежда“ в Сливен.

²² Става дума за редовните събрания. Освен тях дружествата провеждат и годишни отчетни сбирки. Председателката има право да свиква и извънредни събрания.

събрания идват всякакви жени. Някои от тях са неграмотни и светлината на знанието ги озарява единствено на тези ежеседмични събрания. Тук трябва да се отбележи, че за взимане на някакви решения е валидно мнението само на редовните членки. Това са онези жени, които плащат редовно членския си внос. Освен тях в уставите се споменават и „основателки“ членки — онези, които са участвували в дружествената каса само с първоначална вноски,²³ а също и „спомагателни“ — които имат някакъв дял за подобряване на финансите на дружеството. Уставите не предлагат никакви ограничения за членуване в женските организации. Единственото условие е да се внася членският внос. „За членка на дружеството се счита всяка госпожа и госпожица без разлика на вяра и народност, която ежегодно внася в дружествената каса 3 лева, платим 3 месеца след записването.“²⁴ „Всяка жена се приема за член на дружеството . . .“²⁵

Интересно е да се знае каква е била и масовостта на женските организации при тези условия. Естествено тя зависи от големината на селището, от степента на заможност на неговите жители, на тяхното отношение към образованието на жената. В Карлово дружеството се основава от 10 членки,²⁶ но на второто си събрание то брой вече 70.²⁷ В Копривщица след една година съществуване женското дружество „Благовещение“ има 37 редовни членки.²⁸ Софийското дружество след двегодишна дейност има 50 — 60 членки,²⁹ докато Сливенското — 131.³⁰

Тук следва да се подчертае, че масовостта на просветителските женски дружества се отличава от тази на занимаващите се с помощни акции. Целта на първите е да привлече в сбирките си всички жени от селището. При вторите организационният живот протича по друг начин. Те нямат общопросветни задачи. Използват членките си, за да събират необходимите за дейността им средства. Техните настоятелства заседават по-често и действуват по-оперативно.

Що се отнася до документацията, тя е сходна при двата вида дружества. Те имат кондки за вписване на дарения и други приходи. Имат и протоколни тетрадки. Поддържането на документацията е задължение на писарката и председателката на дружеството. Почти всички женски организации разполагат с печати. Те съдържат наименованията им и годината на тяхното създаване.

Друг интересен момент, който засяга организационния живот на женските обединения през Възраждането, са техните празници. Те се провеждат на „рождения“ ден на дружеството или са свързани с някакъв религиозен празник. Така в Карлово женското ученолюбиво дружество е по-

²³ НБКМ — БИА, кол. 10, ПА 3133. Устав на Свищовското дружество.

²⁴ НБИВ — Специални сбирки, ф. 21, а. е. 2, л. 44. Устав на Карловското дружество, чл. 3.

²⁵ Македония, IV, № 16, 13 ян. 1870. Устав на дружество „Просвещение“ в Калофер.

²⁶ ОДА — ПД, ф. 56, оп. 1, а. е. 2. Основаването и дейността на дружество „Възпитание“ 1869 — 1919 от Ана Лазарова.

²⁷ И в. У н д ж и в. Карлово. История на града до Освобождението. С., 1968, с. 155 — 160.

²⁸ Македония, VI, № 15, 14 юли 1872.

²⁹ Пак там, V, № 33, 17 авг. 1871.

³⁰ Пак там, IV, № 48, 9 май 1870.

светено на „Св. Благовещение“ и се празнува особено тържествено. Целият град участва в церемониите, както ни уведомява вестник „Право“.³¹ Тогава се провежда и дружественото годишно събрание. В Габрово женската организация празнува на „Преображение господне“,³² а в Калофер — на 21 ноември — „Въведение Богородично“.³³ Жените от Търново и Пазарджик чествуват съответно 30 юни и 8 септември, когато са се сформирали техните „дружини“. Тези чествувания са събития за възрожденските селища. Изнасят се програми от страна на ученичките, държат се сказки, събират се помощи за дейността на организациите.

Набирането на средства е една от най-важните задачи на женските дружества независимо от основните им цели. То е от компетенцията на касиерката и става по няколко начина. Първата и постоянно действаща форма за попълване бюджета на дружествата е членският внос. Неговото събиране е регламентирано в уставите, но поради тяхното разнообразие е трудно да се направят някакви обобщения в това отношение. Най-често членският внос се предава на дружествените сбирки. Например Софийското дружество „Майка“ на някои събрания получава до 7000 гроша.³⁴ Във Велес „в първото и второто си заседание събрали повече от 2000 гроша“³⁵. Както беше казано, повечето устави поставят единствено условие за членуване в дружеството внасянето на членския внос.

Дружествените ръководства използват и друга форма за набиране на средства. Това са т. нар. визити на председателката и другите членки на настоятелството. В Търново тези обиколки по домовете стават на религиозните празници. За седемгодишното съществуване на търновското женско дружество „Радост“ от такива визити са събрани общо 26 626 гроша, което представлява 3 — 4 % от дружествения капитал.³⁶ Копривщенското дружество „Благовещение“ за една година събира от визити 2133 гроша, което е около 16 % от годишния капитал на дружеството.³⁷ Изобщо волните пожертвувания в полза на женските дружества надхвърлят по количество редовния членски внос. В Калофер за 1869 г. е събрано 11 306 гроша волни помощи и 782 гроша от редовен членски внос.³⁸

Особено значими са сумите, които женските дружества получават от дарители, които живеят извън България. В това отношение най-облагодетелствувано е Карловското дружество. Още след създаването му Елисавета Пулева му подарява 2600 гроша.³⁹ По-късно Евлоги и Христо Георгиеви и Пулева му отреждат 8 % лихва на 300 гроша, която му се изпраща всяка година чрез Н. Геров.⁴⁰ Протосингел Кирил Нектариев му завещава 10 000 гроша. Одеското настоятелство изпраща на Търновското

³¹ Право, V, № 7, 11 апр. 1870.

³² Македония, IV, № 76, 25 апр. 1870.

³³ Н. Н а ч о в. Калофер в миналото. С., 1927, с. 247.

³⁴ М. Г е о р г и е в. Възраждането на град София. С., 1920.

³⁵ Право, IV, № 29, 18 септ. 1869.

³⁶ ОДА — ВТ, ф. 9, а. е. 22, л. 19 — 67. Кондика на дружество „Радост“.

³⁷ Македония, VI, № 15, 14 юли 1872.

³⁸ Пак там, IV, № 16, 13 ян. 1870; Свобода, I, № 13, 29 ян. 1870.

³⁹ Из Архива на Найдено Геров (оттук нататък АНГ), т. I, С., 1911, с. 301. Писмо от Хр. Георгиев до Н. Геров от 21 ноем. 1869.

⁴⁰ НАБАН, ф. 18 к, оп. 1, а. е. 44, л. 120, 121, 142, 152, 214, 244. Писма на Евл. Георгиев до Н. Геров; Македония, IV, № 59, 5 юли 1870.

женско дружество 25 рубли,⁴¹ а лично Н. Тошков подпомага девическите училища в Македония.⁴²

Във възрожденския печат изобилствуват информации за подаръци, правени от отделни лица и организации в Българско на женските дружества. Това са предимно книги и годишни течения на периодични издания, но не липсват и парични помощи. Например Юрданка Филаретова подарява на ученолюбивото женско дружество в Пазарджик 3 бели меджидии.⁴³ Госпожа Бракалова, Ека Караминкова от Калофер и Неда Папазоглу от Казанлък дават на новосъздаденото дружество в Карлово по 1 турска лира.⁴⁴ Еленското женско дружество пък получава от търновски граждани 415 гроша.⁴⁵ Така, макар и лишени от общонационално ръководство, организациите в Българско се подпомагат и си влияят взаимно. Активността на българската общественост по отношение на женските дружества е показателна. Тя още веднъж иде да покаже популярността на идеята на женското образование.

Интересен и полезен начин за набиране на средства от женските организации е разиграването на лотарии. Предметите за тях се изработват от самите членки. Лотарии се разиграват също и за подарени на дружествата предмети. Те са изключително интересна форма за поддържане на връзки между организациите. Особено характерна в това отношение е лотарията, организирана от Браилското женско дружество. Предметите за нея са изработени не само от браилските българки. Помагат им жените от Свищов⁴⁶ и от други селища. Билетите са изпратени до различни организации в Българско, Ека Караминкова от Калофер получава 100 броя, продава 60, а останалите изпраща на М. Бурмова в Цариград с молба да ги продаде там и да изпрати събраната сума на женското дружество в Браила.⁴⁷ Лотарията се разиграва в началото на 1872 г. и българките от Браила получават от нея 4200 франка.⁴⁸ Търновското дружество организира няколко лотарии. Една от първите е в 1871 г. Е. Кисимова изпраща част от билетите в Букурещ, където ги продава някоя госпожа Кинка.⁴⁹ Лотарии са проведени и през 1872, 1874, 1875, 1876 г.⁵⁰ На 12 май 1874 г. се тегли лотария, организирана от женското дружество в Карлово,⁵¹ а на 8 юни 1875 г. — от женската организация в Свищов.⁵²

Някои по-многобройни женски организации дават събраните средства под лихва. Така те увеличават приходите си в полза на девическото образование. Такова е Търновското дружество, което още в 1871 г. дава

⁴¹ Македония, V, № 9, 2 март 1871.

⁴² Право, VI, № 52, 6 март 1872.

⁴³ Македония, V, № 9, 2 март 1871.

⁴⁴ Пак там, IV, № 13, 31 дек. 1869.

⁴⁵ Напредък, IX, № 34, 22 март 1875.

⁴⁶ НБИВ — Специални сборки, ф. 3, а. е. 259, л. 1. Писмо от Теодосий Икономов — Браила до Г. Груев — Цариград от 2 март 1872.

⁴⁷ НБКМ — БИА, ф. 16, а. е. 541, л. 1 — 2. Писмо на Ека Караминкова — Калофер до М. Бурмова — Цариград от 18 септ. 1871.

⁴⁸ Н. Ж е ч е в. Браила и българското културно-национално възраждане. С., 1970, с. 124.

⁴⁹ НБКМ — БИА, кол. 17, ПА 6701. Писмо на Е. Кисимова.

⁵⁰ ОДА — ВТ, ф. 9, а. е. 22, л. 55. Кондика на дружество „Радост“.

⁵¹ НАБАН, ф. 18к, оп. 1, а. е. 204, л. 3. Писмо на М. Пулева до братовчетка ѝ от 23. V. 1874 г.

⁵² Напредък, IX, № 48, 22 юни 1875; Век, II, № 28, 12 юли 1875.

под лихва на 12 души 42 397 гроша и 15 пари. Лихвата възлиза на 3321 гроша и 26 пари. През следващата година са дадени 55 660 гроша и 20 пари под лихва, която възлиза на 2524 гроша и 10 пари.⁵³ На заседание от 3 януари 1871 г. дружество „Стопанка“ в Русе решава да даде под лихва 12 000 гроша, с която да се издържат две момичета в класното старо-загорско училище. Едно от свишовските женски дружества — „Надежда“ — приема дори устав, който регламентира финансовите му операции. Според него настоятелството е задължено да дава събраните пари под лихва 1,25 % на месец. Под лихва дават част от средствата и казанлъшката женска организация.⁵⁴

Съществуват и други начини за набиране на средства. Настоятелствата на някои женски дружества взимат при всяко кръщение или сватба определени суми. Плевенчанки, събирайки пари за построяване на девическо училище, получават от кръщенетата и сватбите по 5 — 10 гроша.⁵⁵

Това разнообразие на форми за набиране на средства е характерно за дружествата, които имат по-продължителен период на дейност и трайна просветителска цел. Що се отнася до женските организации, сформирани около Априлското въстание и Освободителната война, те използват най-бързия начин за натрупване на средства — събиране на волни пожертвувания. Известен ни е само един случай на разиграна лотария.⁵⁶ При това събраното не се натрупва, а веднага се изпраща по предназначение. Това обстоятелство е напълно обяснимо и то определя редица особености на женските организации от този тип.

Много трудно е да се определи какъв е средният годишен капитал на женските дружества. Това зависи от активността на настоятелствата и от броя на членовете на организацията, зависи и от отношението към нея от страна на другите обществени организации в селището. Почти навсякъде намалява притока на средства преди априлските събития от 1876 г. По време и след въстанието просветната дейност на женските дружества почти замира. Тези, които продължават да функционират, ориентират усилията си в друга посока.

Направеното изложение за възникването и организацията на женските дружества през Възраждането е твърде обобщено, защото цели да посочи общите черти в устройството на тези организации. Преди всичко налице е фактът, че българските женски организации са твърде сходни. Вероятно те са се намирали в тесни връзки помежду си, а също и с другите обществени организации. Така може да се обясни поразителното сходство на дружествените устави. Прави впечатление също изключителната демократичност на женските организации през Възраждането. В тях могат и е желателно да членуват всички жени и да работят за каузата на женското образование. Прегледът на организационната дейност на дружествата показва голямо разнообразие при събирането на средства. Финансите са залог за активността на организациите при реализирането на основните им цели — културно-просветната и националноосвободителната.

⁵³ Македония, VI, № 8, 15 май 1872.

⁵⁴ Пак там, V, № 3, 18 ян. 1871.

⁵⁵ Пак там, IV, № 12, 24 дек. 1869.

⁵⁶ Български глас, I, № 30, 20 ноем. 1876.

ПРОСВЕТНО-КУЛТУРНА ДЕЙНОСТ

Една от основните задачи на женските дружества през Възраждането е просветно-културната. Както беше отбелязано, тя е залегнала във всички устави и е предназначена предимно за културното издигане на жената. Освен благотворителност за просветно-културни цели дружествата провеждат и редица мероприятия за просвещаване на своите членки.

Особено съществена заслуга имат дружествата за развитието на девическото образование, изразена чрез грижите им за построяване, поддържане и надзор на женските училища. Строежът на девически учебни заведения е първа задача на много женски организации. Браилската организация например събира 9000 гроша капитал, за да построи женско училище, но тези средства се използват за съграждане на българска църква в града.⁵⁷ Карловските жени на първия празник на своето дружество вземат решение да издигнат ново девическо училище.⁵⁸ Започва събиране на волни помощи за него. Събират се 27 166 гроша и 50 пари.⁵⁹ Строежът е завършен сравнително бързо. В 1871 г. карловското класно девическо училище започва да работи. Поради по-бавното събиране на средства се проточва строежът на девическото училище в Свищов, финансиран от дружество „Съгласие“. Първоначално неговото настоятелство иска да премести ученичките в друго помещение, но по-късно решава да съгради нова сграда.⁶⁰ За тази цел се обръща за помощ към българите в Букурещ,⁶¹ тъй като възможностите на градското население са недостатъчни. Дали такава помощ е получена, не е известно, но през 1875 г. училището още не е построено.⁶² Според някои данни и по време на Освободителната война то не е пригодено за занятия.⁶³ Плевенското женско дружество също си поставя за задача да изгради девическо училище и събира 7000 гроша.⁶⁴ През 1870 г. е построена двуетажна сграда на север от църквата „Св. Николай“. Подпомагат изграждането на училище и русенки. Габровки внасят 20 000 гроша за училищна сграда.⁶⁵ Жените от с. Горно-Албаново, Русенско, също събират средства, за да построят девическо училище.⁶⁶ За помещение на девическото училище се грижи и търновското женско дружество. Първоначално учебните занятия се провеждат в църквата „Св. Константин“, но условията там не са благоприятни. Затова членовете на женското дружество предлагат да се използва за училище къщата на госпожа Шонтовица.⁶⁷ Там се настанява първоначалното девическо училище, а за класното се осигурява помещение в къщата на братя Паница. Дружеството се заема да финансира поправката на тези къщи, за да ги приспособи за учебни занятия.⁶⁸ Градската община трябва да орга-

⁵⁷ Н. Ж е ч е в. Цит. съч., с. 125.

⁵⁸ Право, V, № 7, 11 апр. 1870.

⁵⁹ ОДА — Пд, ф. 56, оп. 1, л. 20 и сл.

⁶⁰ Сто години женско движение в Плевенски окръг. С., 1957.

⁶¹ НБКМ — БИА, ф. 117, а. е. 6, л. 36. Писмо на свищовското дружество „Съгласие“ до господата в Букурещ от 16 май 1972.

⁶² Източно време, II, № 24, 26 юли 1875.

⁶³ С т. Г а н ч е в. Свищов (Принос към историята му). Свищов, 1929, с. 131.

⁶⁴ Македония, IV, № 12, 24 дек. 1872.

⁶⁵ А л. М а р т и н о в. Възраждането на Габрово. С., 1940, с. 65 и сл.

⁶⁶ Слава, II, № 5, с. 80, 1 дек. 1872.

⁶⁷ НБКМ — БИА, кол. 17, ПА, 3448.

⁶⁸ Пак там, кол. 17, ПА, 3432.

низира строеж на нова сграда за девическите училища, но тя дълго време отлага. Настоятелството на женското дружество няколко пъти ѝ напомня, дори я известява за злоупотреби с набавения строителен материал, докато най-сетне през 1874 г. сградата е започната.⁶⁹

Женските дружества се наемат да осъществяват и надзора над девическите училища. В Лом е поето настоятелството на училището и то върви добре.⁷⁰ В Русе „три пъти в седмицата по две госпожи от женската дружина „Стопанка“ посещават девическото училище с инспекторска цел“⁷¹ В Стара Загора тези посещения стават всеки четвъртък.⁷² Шуменското дружество също решава да поеме надзора на девическото училище и уведомява за това Симеон — варненско-преславския митрополит. „Те ще правят това си посещение само за насърчение на учителките и ще забелязват онези бедни ученички, на които родителите не са в състояние да им купят потребните книжки, та да им се купуват изпосле от дружеството ни.“⁷³ В Карлово се събира комитет в състав: Ека Райнова, Марийка Пулева и Донка Джамбазова, които трябва да наблюдават работата на учителките в девическите училища.⁷⁴

В отделни периоди от своята дейност търновското дружество се грижи за обзавеждането на девическото училище. Първата му председателка Е. Кисимова доставя дори микроскоп, изпратен от Виена.⁷⁵

Женските дружества в много случаи финансират учителките, грижат се за тяхното издирване. В 1871 г. председателката на търновската женска организация напомня на градската община за необходимостта от класна учителка. Тя съобщава, че „женската община“, както тогава се нарича дружеството, е готова да я поддържа.⁷⁶ Подходяща учителка обаче не е намерена, защото след повече от една година се поставя същият проблем.⁷⁷ И когато през 1872 г. идва Антонина Мамарчева (Димитрова), която учителствува в Търново до 1874 г., дружеството осигурява заплатата ѝ.⁷⁸ Изплаща и на заместилата я Райна Кисякова 8500 гроша годишно възнаграждение. Издръжката на учителка-чехкиня е поело и свищовското женско дружество „Съгласие“.⁷⁹ Намират подходящи учителки за девическите училища и женските дружества в Карлово и Неврокоп.⁸⁰ Еленската женска организация също съдействува в това отношение. Тя успява да се уговори за учителка и се наема да плаща половината от заплатата ѝ.⁸¹

По редица причини и най-вече поради материални затруднения мнозина родители са предпочитали да дадат образование само на момчетата. Женските организации се стремят със своите помощи да задово-

⁶⁹ НБКМ — БИА, кол. 17, ПА 3448.

⁷⁰ С. Д а м я н о в. Ломският край през Възраждането. С., 1967, с. 242 — 248.

⁷¹ Право, V, № 18, 29 юни 1870.

⁷² Черти из живота и записки на учителя Атанас Иванов. Сливен, 1883, с. 50 — 51.

⁷³ НБКМ — БИА, кол. 18, ПА 2452. Писмо от настоятелството на женското дружество от 17 септ. 1875.

⁷⁴ ОДА — Пд, ф. 56к, оп. 1, а. е. 2

⁷⁵ НБКМ — БИА, кол. 17, ПА, 6696. Писмо от В. П. Г. Ловчанец до Е. Кисимова.

⁷⁶ Пак там, кол. 17, ПА 3444.

⁷⁷ Пак там, кол. 17, ПА 3459.

⁷⁸ Пак там, кол. 17, ПА 3446.

⁷⁹ Училище, II, сл. 21, 5 дек. 1872.

⁸⁰ Македония, IV, № 13, 31 дек. 1869; Право, VI, № 52, 6 март 1872.

⁸¹ Век, I, № 34, 31 авг. 1874.

ляват стремежа на бедните момичета към образование. Велешката женска организация се създава именно с такава цел.⁸² Подобна е основната задача и на женската дружина в Самоков.⁸³ Дружествата, според своите възможности, поддържат изцяло или частично бедните момичета. Шуменското дружество „Родолюбие“ взема решение да закупува за тях помагала. На момичетата от Лом, Стара Загора и Казанлък се дават подаръци.⁸⁴ Свищовското дружество „Надежда“ издържа изцяло две ученички в тамошното училище „Благовещение“. Средствата за това са му недостатъчни и то иска помощ от Д. Ценович в Букурещ.⁸⁵ Тулчанското дружество издържа две момичета от околните села,⁸⁶ а старозагорското — едно от Македония⁸⁷ и едно от с. Шипка. Пълната издръжка е своеобразна стипендия, с която могат да се покрият всички нужди на учащите се. Дружество „Майчина грижа“ в Габрово заплаща и престоя в пансиона на две бедни ученички.⁸⁸

За повишаване равнището на женското образование допринася най-вече изпращането на момичета в чужбина и в други наши градове, където има на по-висока степен девически учебни заведения. Подборът и издръжката на ученичките също е дело на женските дружества. Известно е, че девическите училища в Стара Загора и Габрово получават най-голямо развитие през Възраждането. Те стават естествен притегателен център за онези момичета, които искат да получат по-високо образование и да се подготвят за учителки. Русенското дружество „Стопанка“ изпраща на своя издръжка в Стара Загора Данка Генова и Мария Дейкова, за да станат учителки в девическото училище в Русе.⁸⁹ За тази цел то дава 12 000 гроша под лихва и с нея осигурява стипендията на ученичките.⁹⁰

Немалко внимание обръщат женските организации и на обучението на българки в чужбина. Показателна в това отношение е активността на търновското дружество. Първата му председателка установява здрава връзка със служителя в русенското руско консулство Захари Княжески. Той осигурява от Московския славянски комитет една стипендия за момиче.⁹¹ Женската община го избира и има готовност да издържа още едно, но вероятно второ място не е отпуснато, защото за Москва заминава на 10 окт. 1871 г. само Евгения Иванова.⁹² След това се осигуряват още две-три места за акушерки с условие кандидатките да са били учителки и на възраст 17 — 20 години. Женската община предлага само една девойка — Евгения Стоянова.⁹³ После въпросът е замразен за няколко месеца поради конфликт на дружеството с градската община. На 3 май 1872 г. Захари Княжески напомня за съществуващата възможност.⁹⁴ Този път

⁸² Право, IV, № 29, 18 септ. 1869.

⁸³ Македония, V, № 37, 14 септ. 1871.

⁸⁴ Дунавска зора, II, № 32, 24 юни 1869.

⁸⁵ НБКМ — БИА, IIА 7317. Писмо на Свищовското женско дружество до Д. Ценович от 3 септ. 1871.

⁸⁶ Македония, IV, № 6, 4 дек. 1869.

⁸⁷ Турция, VII, № 38, 9 ноем. 1871.

⁸⁸ Турция, VI, № 32, 26 септ. 1870; Свобода, I, № 39, 23 авг. 1870.

⁸⁹ Д. С о к е р о в. Цит. съч., с. 45 и сл.; Македония, IV, № 7, 4 авг. 1870.

⁹⁰ Македония, V, № 3, 18 ян. 1871.

⁹¹ НБКМ — БИА, кол. 17, IIА 5720. Писмо от 13 юни 1871.

⁹² Пак там, кол. 17, IIА 5751.

⁹³ Пак там, кол. 17, IIА 5721.

⁹⁴ Пак там, кол. 17, IIА 2385.

той се обръща към търновската община, а не към дружеството, защото в резултат на споменатите противоречия председателката му е сменена. По предложение на новата председателка е изпратена да се учи за акушерка Парашкева поп Гаврилова.⁹⁵

Търновски момичета заминават и в Румъния. Е. Кисимова осъществява връзки с румънската княгиня Елисавета⁹⁶ и я склонява да отпусне две стипендии за женските учебни заведения и две места в пансиона на д-р Давила. За стипендиантки са избрани Теодора Илиева и София Кочова.

Освен в Русия и Румъния женските дружества изпращат ученички и на Запад. От Казанлък е изпратена една ученичка в Прага.⁹⁷ От Сливен три момичета заминават да се учат в Австрия на разноски на женското дружество „Майчина длъжност“.⁹⁸ Разбира се, преди Освобождението в чужбина са обучавани много повече българки, но тук се спираме само на онези случаи, в които роля играят женските организации.

Техният принос за девическото просвещение е и в това, че откриват празнични женски училища. Неделното училище, открито в Търново, може да бъде посещавано от бедни момичета и по-възрастни жени, които нямат възможност да ходят в делничните училища. Учебните занятия започват през март 1870 г.⁹⁹ На първото занимание идват 12, а на второто — 23 жени. Отначало училището се ползува с голяма популярност, но след една година запада поради лоши хигиенни условия на сградата. Празничното училище в София е посещавано от 40 момичета.¹⁰⁰ Такова се открива и в Карлово по препоръка на Евгения Бояджиева, когато тя е председателка на дружество „Възпитание“.¹⁰¹ Празнични училища за кратко време се откриват и на други места — Копривщица, Стара Загора, Сливен.¹⁰²

Дружествата в Стара Загора и Габрово имат за цел и надзорелството върху девическите пансиони. В Габрово през 1871 г. има 14 пансионерки — 7 от Габрово, 2 от Казанлък и по една от Воден, Търново, Стара Загора, Севлиево и Шипка. Женската организация ги посещава и издържа напълно две от тях.¹⁰³ Опит за откриване на пансион е направен и от племенското дружество, но той е осуетен от чорбаджи Маринчо.¹⁰⁴

За издигането на девическото образование допринася освен практическата дейност на женските организации и тяхната агитация. Дружество „Майка“ се изказва в полза на по-високо образование на момичетата и агитира за откриване на класно училище за тях в града.¹⁰⁵ Подобни стремежи имат и организираниите русенки.¹⁰⁶ Те аргументират нуждата от

⁹⁵ НБКМ — БИА, кол. 17, ПА 3459. Писмо от 22 май 1872.

⁹⁶ Пак там, кол. 17, ПА 5743. Писмо от 15 февр. 1870.

⁹⁷ Македония, V, № 18, 4 май 1871.

⁹⁸ Право, VII, № 30, 2 окт. 1870.

⁹⁹ Македония, IV, № 40, 4 апр. 1870; Право, V, № 7, 11 апр. 1870.

¹⁰⁰ НБКМ — БИА, ф. 16, а. е. 644, л. 48. Писмо на Й. Филаретова до М. Бурмова във Виена от 7 ян. 1871.

¹⁰¹ ОДА — Пд, ф. 56к, оп. 1, а. е. 2.

¹⁰² НАБАН, сб. IV, оп. 1, а. е. 47. Д. И в а н о в а, Сто години от основаване на женските дружества в България.

¹⁰³ Р. К а р о л е в. История на Габровското училище. — Материали по изучаването на учебното дело в България, 1926, кн. 6; вж. В. П а с к а л е в а. Цит. съч., с. 119.

¹⁰⁴ Ю. Т р и ф о н о в. Цит. съч., с. 273.

¹⁰⁵ М. Г е о р г и е в, Възраждането на град София. С., 1920, с. 97.

¹⁰⁶ Македония, IV, № 32, 21 март 1870.

образование на българската и се борят за откриване на класно училище с готовност да поемат всички разноски около него.

Културно-просветната дейност обаче се развива и в самите дружества. Те не са само благотворителни организации, които финансират девическите училища, но са и културни средища, където възрожденската българка може да обогати своите познания и мироглед. Например Карловското дружество организира библиотека.¹⁰⁷ а Шуменското урежда в своята библиотека всяка неделя четения.¹⁰⁸ Библиотеки вероятно са имали и други дружества, защото мнозинството от тях са получавали вестници и списания. Във възрожденската преса често се срещат съобщения за дарения, които се правят на дружествата във вид на абонаменти за периодични издания и някои училищни пособия. Например на сливенското дружество „Майчина длъжност“ през 1870 г. е подарено едно течение на в. „Пътник“, през 1871 г. — по едно на „Периодично списание“, „Читалище“, „Пчелица“; 1872 г. — на „Училище“, 1877 г. — на „Стопан“ и др. Свищовското дружество е получило в дар през 1870 г. едно течение на в. „Право“, а през 1871 г. — на „Турция“. Пловдивското дружество благодарни за течението на в. „Век“, „Право“, „Шутош“, „Зорница“, подарени му през 1874 г. от разни благодетели. От Копривщица жените благодарят за това, че през 1875 г. тяхната читалня се е обогатила с течение на в. „Знаме“ и сп. „Училище“. Примерите са твърде много, за да могат да бъдат изброени напълно. Важното в случая е, че българската общественост разбира смисъла на създадените женски организации и ги подпомага.

Самите дружества също проявяват активност, за да попълнят библиотеките си. Ямболската организация „Възпитана майка“ веднага след образуването си, моли да ѝ се изпрати по едно течение на в. „Право“ и „Македония“.¹⁰⁹ Подобна активност проявяват и членките на пазарджишкото женско дружество. Те измолват от К. Балсанджиев да заплати за тяхна сметка едно течение на „Периодично списание“.¹¹⁰

Самообразованието на жените в рамките на дружествата е допълвано от изнасяните сказки. Техни автори обикновено са местните учители. Те разглеждат широк кръг проблеми. Свищовските членки на дружество „Надежда“ например разискват „за такива предмети, които се отнасят до щастието на българския народ“¹¹¹. Райна поп Георгиева чете в женско дружество „Надежда“ в Панагюрище реферати върху някои басни, а в девическото „Китка“ — научни и политически книги.¹¹² Много често са изнасяни сказки за или против модата. Заедно с по-интензивното културно общуване на българите с Европа у нас навлизат и различни влияния върху начина на обличане и поведение на жените. Освен това на пазара се появяват по-евтини и по-красиви текстилни фабрични произведения, които създават възможност да се реализират тези влияния. Носенето на национална носия, особено в градовете, започва да се измества от дрехи

¹⁰⁷ ОДА — Пд, ф. 56к, оп. 1, а. е. 2. А. Л а з а р о в а. Цит. съч.

¹⁰⁸ НАБАН, сб. IV, оп. 1, а. е. 47. Д. И в а н о в а. Цит. съч.

¹⁰⁹ Македония, V, № 29, 21 юли 1871.

¹¹⁰ НБКМ — БИА, ПД 2156. Писмо на К. Балсанджиев от 31 март 1874 до Хр. Г.

Данов.

¹¹¹ Свобода, I, № 11, 18 ян. 1870.

¹¹² НБКМ — БИА, ПА 8637. Кратък извод из биографията на Райна поп Георгиева Футекова.

с европейска кройка. Женските дружества заемат различни позиции по отношение на това явление. Някои го възприемат като естествено и се мъчат да го обяснят, други му се противопоставят. Изобщо не може да става дума за единно мнение по въпроса за новите моди.¹¹³ Характерно и общо е само това, че той се поставя навсякъде.

Културно-просветната дейност на женските дружества се изразява и с участието на техните членки в прояви, несвързани пряко с проблемите на женското образование. Например Браилското дружество закупува и изпраща във вътрешността на България книги. Те са адресирани предимно за Солун, Охрид, Струга, Крушево и други градове в Македония.¹¹⁴ Помощи за Македония изпраща и Сливенското женско дружество.

Дружествата подпомагат и бедните училища в Българско. През 1875 г. 5 турски лири отпускат за тях ломското читалище и женското дружество и 10 турски лири същите организации от Свищов.¹¹⁵

Жените от Свищов изпращат в труден момент малка финансова помощ на Славейковия вестник „Македония“, спрян за известно време поради липса на средства. Веднага след като вестникът започва отново да излиза, Славейков изпраща отворено писмо, в което благодари на свищовското женско дружество за помощта.¹¹⁶

Търновчанки пък поддържат връзка с художника Николай Павлович в Свищов. В писмо от 2 дек. 1870 г. той моли председателката на дружеството да съдействува за разпространението на негови картини.¹¹⁷

Не е без значение и участието на жените в организирането на първите театрални представления. Съществуват сведения за артистични прояви от страна на членките на женското дружество в Браила Ана Костович и Екатерина Василева.¹¹⁸ В Стара Загора пък женското дружество със съдействието на читалището и църковното настоятелство организират представлението „Многострадалната Геновева“.¹¹⁹ То цели освен културното издигане на гражданите и обогатяване на касата на организациите.

И така основната дейност на женските дружества е културно-просветната. Тя е разнообразна и се проявява в три главни насоки. Едната е свързана с подпомагане и издигане на учебните заведения за момичета, другата — с вътрешнодружествени културно-просветни прояви, третата — с участие в общонационалния културен живот. Доколко тази дейност е плодотворна, показва обстоятелството, че женските организации са един от най-важните фактори за съществуването и успешното развитие на девическите училища у нас през Възраждането.

¹¹³ И в. Б а т а к л и е в. Град Татар Пазарджик . . . , с. 260.

¹¹⁴ Н. Ж е ч е в. Цит. съч., с. 124. Известно е, че възрожденските процеси в Македония са затруднени по редица обективни причини. Българските обществени организации, без да имат единно ръководство, водени от национален усет, оказват всестранна помощ на българите в Македония.

¹¹⁵ НБИВ — Специални сборки, ф. 3, а. е. 735, л. 1. Напомняне. Чернова за сп. „Читалище“.

¹¹⁶ Македония, VI, № 6, 1 май 1872.

¹¹⁷ НБИВ — Специални сборки, ф. 1, а. е. 161, л. 1.

¹¹⁸ Свобода, I, № 27, 14 май 1870.

¹¹⁹ Право, V, № 48, 25 ян. 1871.

УЧАСТИЕ НА ЖЕНСКИТЕ ОРГАНИЗАЦИИ В НАЦИОНАЛНО-ОСВОБОДИТЕЛНИТЕ БОРБИ НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД

Обществената активност на женските организации резонира на най-съществените събития в българската възрожденска история — Априлското въстание от 1876 г. и Освободителната война 1877 — 1878 г. Разбира се, техните прояви във връзка с посочените събития далеч не изчерпват участието на българката в националната революция.

Както бе посочено в началото, априлските събития и последвалата Освободителна война стават причина да угасне дейността на много от женските дружества. Но наред с това те дават нов тласък на развитието на организираното женско движение в България, повод са за създаване на нови женски организации. Така че активността на организираните българки през периода 1876 — 1878 г. трябва да се търси в работата на новосъздадените дружества и в новите изяви на вече съществуващите.

Една от формите на женското участие в подготовката на Априлското въстание е ушиването на въстаническите знамена. Ловешкото дружество закупува плат за знаме от прихода на лотария. Извезано е в една тъмна стая на девическото училище.¹²⁰ Знамето на панагюрските въстаници е дело на Райна поп Георгиева — учителка в Панагюрище и председателка на девическото дружество „Китка“. Подобни примери могат още да се посочат.

Но съществената активност на женските организации се проявява след разгрома на въстанието, при това в онези селища, където то не избухва или където въстаническите прояви са по-слаби. За да подпомогнат материално пострадалите българци, се оформят и нови организации. Тяхната дейност се съсредоточава в два центъра — Букурещ и Цариград, които обединяват помощта, оказана от дружествата в българските земи. Българските емигрантски центрове в Румъния реагират остро на драмата, която се разиграва в България. Не остават назад и родолюбивите българки. В Болград, Галац, Браила и Букурещ се създават благотворителни женски комитети, които започват да събират помощи и да ги изпращат отвъд Дунав.

Болградското женско дружество се създава през юли-август 1876 г. То съобщава за сформиранието си чрез едно възвание, в което е изложена и основната цел на организацията — събиране на средства за пострадалите във въстанието българци.¹²¹ Същата цел е вече ясно формулирана в устава.¹²² Към средата на септември дружеството има 50 членове и 1223 франка капитал. То е събрало и 393 предметни помощи.¹²³ Болградското благотворително женско общество събира средства и от други селища.¹²⁴ но самото то препраща помощите в Букурещ. В писмо от 18 ноември 1876 г. са описани 995 броя вещи, които „обществото“ изпраща на БЦБО в Букурещ с желание „... да принесе ... помощ на нашите нуждаещи се съотечественици“.¹²⁵

¹²⁰ НАБАН, сб., IV, оп. 1, а. е. 47. Д. И в а н о в а. Цит. съч., с. 7.

¹²¹ Български глас, I, № 17, 10 авг. 1876; Стара планина, I, № 3, 18 авг. 1876.

¹²² Български глас, I, № 21, 4 септ. 1876.

¹²³ Пак там, I, № 23, 18 септ. 1876.

¹²⁴ Пак там, I, № 30, 20 ноем. 1876. Мария Кирякова събира в Измаил 346 франка и 95 бана и ги изпраща на дружеството в Болград.

¹²⁵ НБКМ — БИА, II, 2517; Български глас, I, № 31, 27 ноем. 1876.

По същото време в Букурещ се създава женско дружество с председателка Екатерина Ценович.¹²⁶ То, за разлика от болградското, си поставя за задача да осъществи връзка с всички филантропически дружества в Европа и да издействува тяхната помощ за пострадалите българи.¹²⁷ И действително дружеството изпраща съобщения за създаването си в „Московские ведомости“. Съобщението излиза с коментар от Славянския благотворителен комитет и е придружено от възвание към русите да действуват на справедливата кауза на българския народ.¹²⁸ Дружеството изработва и изпраща апел до Гладстон с благодарност за неговата позиция по българския въпрос, която той заема в английския парламент.¹²⁹

В Букурещ действа и още една женска организация, създадена с подобни цели: Нейна инициаторка е споменатата вече благодетелка на карловското дружество Елисавета Пулева. Организацията има амбицията да обедини усилията на всички родолюбиви българки от Румъния за подпомагане на „пострадалите, на ранените и на онези, на които домовете и имотите изгоряха, ограбиха и опропастиха дивите черкези и вандалите башибозуци“¹³⁰. С оглед на това се създава управление, в което участвуват представителки от Букурещ, Браила, Галац и Болград.¹³¹ Сведения за дейността на това дружество почти няма. Изглежда, че то не е проявило голяма активност, защото от Болград изпращат помощите не до него, а до БЦБО, а от Браила — в Цариград.

Цариградското благодетелно женско общество е другата централна организация, която събира средства за подпомагане жертвите на въстанието. То се създава през есента на 1876 г. Осъществява връзки с женските дружества от вътрешността на България и приема от тях различни помощи: от свищовското — 22 1/2 турски лири, от шуменското — 12 денка с дрехи,¹³² от разградското — 40 турски лири и 5 денка с дрехи, една каса дрехи от браилското,¹³³ от габровското — един денк с дрехи и др. Те са изпращани, както в българските градове, така и на затворените в Цариград въстаници, обречени на заточение.

Освен чрез цариградското дружество българските женски организации предприемат и самостоятелни помощни акции. Еленската организация например събира 2000 гроша и 2 денка дрехи и ги праща в Пловдивското окръжие. Активност проявяват и дружествата в Горна Оряховица, Пловдив, Русе, Търново, Контаз и др.

Женските дружества не остават бездейни и по време на Освободителната война. На 22 апр. 1877 г. Болградското дружество излиза с възвание, в което се казва: „Петстотингодишният чакан от нас час настана. Руският топ загърмя в Азия и Европа против вековния ни угнетител.“¹³⁴ И отново започват акции за събиране на помощи — този път за българ-

¹²⁶ Нова България, I, № 11, 13 юли 1876 г.; Български глас, I, № 12, 6 юли 1876.

¹²⁷ Нова България, I, № 15, 17 юли 1876. Устав на благодетелно женско дружество в Болград.

¹²⁸ Из АНГ, т. I, С., 1911, с. 143. Писмо до Евлоги Георгиев от 6 авг. 1876 г.

¹²⁹ НБКМ — БИА, ПА 7370. Чернова на апела.

¹³⁰ Стара планина, I, № 2, 14 авг. 1876.

¹³¹ Български глас, I, № 16, 3 авг. 1876. Представителките от Болград са основателките на споменатото вече дружество.

¹³² Зорница, I, № 45, 5 ноем. 1876.

¹³³ Източно време, IV, № 5, 29 ян. 1877.

¹³⁴ Български глас, I, № 46, 30 апр. 1877.

ското опълчение и хилядите бежанци от Тракия, които са прокудени от родните им места в резултат на военните действия. Специално с тази цел в Търново се създава дружество „Милосърдие“, чиято инициаторка е Е. Кисимова. След обявяване на войната тя организира няколко търновски жени, които образуват дружество за подпомагане на бежанците. То не приема никакъв устав, няма и натрупан капитал. Дейността му се изразява предимно в събирането на средства и в благотворителни мероприятия, като се използва най-широко трудът на участващите в него търновчанки. Така например на 12 дек. 1877 г. те вземат решение да направят навод на войници в Балкана,¹³⁵ съгласяват се „да закупят за 300 гроша тютюн, цигарени книги, конци-черни и бели, ножици и игли и да ги пратят заедно със сто чифта наводи на опълченците“¹³⁶. Дружеството работи и за подобряване положението на бежанците в града. То взема решение да оборудва една къща за новородени. Изглежда, този проблем е бил твърде актуален и от компетенцията само на жените, защото Кисимова получава писмо от настоятелката на манастира „Св. Никола“ в Арбанаси. В него има молба да ѝ бъдат изпратени дрешки и пелени за новородените и за онези, които се очаква да родят.¹³⁷ От равностметката на дружеството се вижда, че то е снабдявало бежанците и с жито.¹³⁸ Очевидно те са били в окаяно състояние и в суровата зима помощта на търновки е жизнено необходима. Градското управление разбира това и привлича тяхната енергия в услуга на създадения Комитет за пригледване на бежанците. Вицегубернаторът на Търново възлага на две жени от дружество „Милосърдие“ да обикалят турските къщи, в които са настанени бежанци и да видят кои от тях се нуждаят от дрехи.¹³⁹ Пак към тях се обръща архимандрит Стефан, митрополитски наместник и председател на създаденото от Любен Каравелов в Търново Славянско благотворително дружество.¹⁴⁰ Той натоварва Е. Кисимова да организира 10 — 15 жени за помощ в превързването на ранените.¹⁴¹ Кръгът около Кисимова осигурява за градската болница вино, 359 „парчета разни неща“¹⁴². Той снабдява с дрехи и други принадлежности и децата в сиропиталището. Вероятно губернаторството е финансирало част от благотворителната дейност на дружество „Милосърдие“¹⁴³, но организацията на тази дейност се дължи изцяло на неговите членки.

Съществуващото в Търново дружество „Радост“ също проявява активност по време на Освободителната война. То отбелязва в Кондиката си, че през 1877 — 1878 г. е дало за българското опълчение 5000 гроша,

¹³⁵ НБКМ — БИА, кол. 17, ПА 6758.

¹³⁶ Пак там, кол. 17, ПА 6721. Решение от 17 дек. 1877.

¹³⁷ Пак там, ПА 5744. Писмо от 23 дек. 1877.

¹³⁸ Пак там, кол. 17, ПА 6823.

¹³⁹ Пак там, кол. 17, ПА 5724. Писмо от 20 дек. 1877.

¹⁴⁰ Обществото е създадено на 17 авг. 1877 г. и прекратява дейността си на 25 март 1878 г. То поддържа връзки и с дружество „Радост“. На 13 септ. 1877 г. в заседание на настоятелството му се взема решение да се поканят за негови членки госпожите от това дружество. Очевидно предложението не е прието, но това не пречи на проектираното сътрудничество. Обществото отпуска на дружеството значителни суми за благотворителната му дейност. Вж. Т. П л о ч е в. Първото славянско благотворително дружество в Търново. — ИПр., 1955, кн. 6, с. 76 — 83.

¹⁴¹ НБКМ — БИА, кол. 17, ПА 9511, ПА 6719. Писмо от 23 дек. 1877.

¹⁴² Пак там, кол. 17, ПА 6823.

¹⁴³ НБКМ — БИА, кол. 17, ПА 6691. Т. П л о ч е в. Цит. съч., с. 81.

за тютюн и цигари на войниците — 535 гроша, за помощ на един войник — 103 гроша, за опело на паднали — 491 гроша. Отпуснати са 1782 гроша за потребностите на сиропиталището, за издръжка на слуга и слугиня в болницата — 1170 гроша. Дружеството е внесло в благотворителния Московски комитет — 4723 гроша.¹⁴⁴ Тази женска организация разполага очевидно със значителни средства. Затова и нейната дейност се изразява предимно във финансиране на различни благотворителни операции.

Търновските женски дружества оказват ефикасна и навременна помощ на новата гражданска власт. Известно е, че в резултат от разгърнатите по територията на страната военни действия се наблюдава предвижване на големи групи бежанци. Търново се оказва център, който ги приютава. В него почти изцяло се стича населението на опожарената Стара Загора. Там търсят сигурност и жители на околните селища. Бежанците и ранените създават сериозни затруднения на гражданската власт. В такъв момент помощта на женските дружества — организационна и финансова е от особено значение.

Подобен смисъл има и дейността на дружествата в Свищов.

В по-друга насока са усилията на габровската и сливенската женски организации по време на войната. Те се занимават с оборудването и поддържането на походните болници, в които се лекуват ранените руски войници.

Самоотвержената председателка на габровското дружество Гаврилица Ганчова дава дори живота си, работейки като медицинска сестра. Тя заболява от неизлечимия тогава коремен тиф и не успява да дочака освобождението на родината си, за което мечтае толкова силно.

Проявената активност на българските женски организации в такива съдбоносни за народа ни моменти като Априлското въстание и Освободителната война посочва, че те излизат извън първоначалното си предназначение на просветни центрове. Те стават средища с по-голям политически заряд, кореспондиращ на обществените потребности. Това явление още веднъж иде да покаже порасналата социална роля на българката през Възраждането. То е свидетелство и за оформящите се връзки на женските дружества с другите обществени организации.

ЖЕНСКИТЕ ДРУЖЕСТВА И ДРУГИТЕ БЪЛГАРСКИ ОБЩЕСТВЕНИ ОРГАНИЗАЦИИ

Женските организации срещат радушен прием в българското общество. Те идат да задоволят една негова насъщна потребност — образованието на българката — и затова имат подкрепата на другите обществени организации — българските общини, читалищни настоятелства. Но тази обща констатация има своите разнообразни проявления в отделните случаи.

Отношенията на женските организации и българските общини не са проучени достатъчно. Те дори не са засегнати в монографията на Хр. Христов за общините.¹⁴⁵ Документалният материал, с който разполагаме,

¹⁴⁴ ОДА — ВТ, ф. 9, а. е. 42, л. 114 и сл. Вж. и ф. 931, а. е. 431.

¹⁴⁵ Х р . Х р и с т о в . Българските общини през Възраждането. С., 1973.

също не може да внесе достатъчна яснота в поставения проблем. Най-подробни сведения имаме за отношенията между търновската градска община и женското дружество, председателствувано от Е. Кисимова. Това са сложни отношения, които ще разгледаме по-подробно, защото те илюстрират различни страни от взаимовръзките на женските дружества с общините.

Женското дружество в Търново се организира по инициатива на Е. Кисимова. Тя подготвя неговото създаване и почти месец след официалното му учредяване съобщава за това на служителите на общината.¹⁴⁶ В писмо от 1 октомври 1869 г. тя моли да бъде дадено на дружеството име „Женска община“ и да му се разреши да открие една каса за събиране на волни помощи за растежа на женското просвещение в града. На общината вероятно се предлага за утвърждаване и устава на новосъздадената организация, защото той се приема чак на 19 октомври с. г.¹⁴⁷ Така, въпреки че организират дружеството по своя инициатива, търновчанки се съобразяват с приоритета на общината в градските работи. Те приемат дори в своето настоятелство неин представител — поп Димитър, който трябва да реализира ръководното начало в дружествените дела и да докладва за състоянието им. Две години отношенията между двете търновски организации са лоялни. Но амбициозната Кисимова се стреми да обособи дружествената дейност от общинската. Тя поръчва печат на дружеството с надпис „Женска община“ — 8 септември 1869“.¹⁴⁸ Снабдява го с бланка за съобщения¹⁴⁹ и бланка, която се дава на дарителите срещу сумите, внесени от тях в женската каса.¹⁵⁰ Тази каса е свободна от намеса и средствата ѝ могат да се използват по осммотрение на ръководството. Изобщо дружеството се оформя като самостоятелна организация със свои финанси, независимо управление, солидни връзки, които се дължат предимно на познанствата на Кисимова.

Това обстоятелство тревожи общинското ръководство, което се стреми към централизация на всички обществени организации във Велико Търново. И понеже за него е ясно, че Е. Кисимова е режисьор на самостоятелната дружествена политика, се стреми да я премахне от поста председателка. Общинарите, използвайки едно нейно отсъствие от града, искат да наложат друга ръководителка на дружеството.¹⁵¹ Лишават женската организация от духовен ръководител, като нанасят удар върху престижа ѝ. Започват преглед на сметките на дружеството, с което парират неговата дейност.¹⁵² Тези стъпки активизират Кисимова. След завръщането си тя протестира пред градската община, заявява, че не бива да се посяга върху устава и уредбата на женската организация. Но общинарите подкопават позициите на Кисимова и вътре в дружеството. Те инсценират написва-

¹⁴⁶ НБКМ — БИА, кол. 17, ПА 3435.

¹⁴⁷ Македония, IV, № 52, 8 ноем. 1869.

¹⁴⁸ Печати имат почти всички женски организации през Възраждането. Израз на сепаратизъм в случая не е в наличието на печат, а в името на организацията.

¹⁴⁹ НБКМ — БИА, кол. 17, ПА 3466. Писмо на Е. Кисимова до градската община от 31 авг. 1870.

¹⁵⁰ ОДА — ВТ, кол. 65, оп. 1, а. е. 208. Бланка.

¹⁵¹ Е. Кисимова заминава през юни 1871 г. при брат си П. Кисимов в Букурещ, тъй като съпругата му е починала и няма кой да се грижи за седемте им деца. До завръщането си през септември с. г. тя остава за своя заместничка племеницата си Ив. х. Петкова.

¹⁵² НБКМ — БИА, кол. 17, ПА 3174.

нето на протест от страна на дружествените членки, заверен от поп Димитър. В него са изложени дребнави и несъстоятелни оплаквания срещу ръководството.¹⁵³ Използвайки този протест, общинарите категорично отказват да признаят самостоятелността на дружеството и неговото име „Женска община“. Те за втори път подготвят смяната на председателката. Но опитите им отново не успяват. Е. Кисимова е преизбрана за трета година.¹⁵⁴ Нейният авторитет успокоява духовете вътре в дружеството, консолидира го. Тогава общината предприема финансова ревизия. От 24 до 29 февруари 1872 г. работи ревизионна комисия, но тя не открива никакви нередности.¹⁵⁵ Въпреки това Е. Кисимова е обвинена, че е присвоила 1821 гроша. Тя протестира, но напразно.¹⁵⁶ Общината подготвя събрание на женското дружество, което трябва да смени председателката. То е насрочено за 2 април 1872 г., но се проваля поради липса на посетители. Необходимото количество членки на дружеството се събират на 9 април с. г.¹⁵⁷ Тогава се избира нова председателка — Зоица Минчова Камбурова. Дружеството започва да се нарича „Радост“, а старият му печат е унищожен.¹⁵⁸

Така завършва близо едногодишният конфликт между градската община и женската организация в Търново. Неговото решение тласка към нови взаимоотношения между женското настоятелство и общинското ръководство. Последното има по-силни позиции в дружество „Радост“. Общината отнема от него управлението на девическите училища в града с цел по-добрата им уредба.¹⁵⁹ Укрепва позициите си и от това, че не разрешава преизбирането на една и съща председателка на дружеството дори за две години. Но новото настоятелство не посреща тези промени като посегателство над правата му. То дори е благодарно на общината.¹⁶⁰ Така безконфликтно протича дружествения живот до Освобождението.

Описаните противоречия следствие на поривите на търновчанки към самостоятелност, не са характерни за отношенията между женските дружества и общините. Там, където съществуват конфликти между тези две организации, те се дължат на пренебрежително отношение на общините към женските дружества, на невнимание към тях и неразбиране на техните цели. Например по адрес на женската организация в Тулча се подхвърлят неоснователни забележки, че нейното съществуване не се забелязва и че разтурянето ѝ не би било голяма загуба.¹⁶¹ Общината в селището се занимава с проблемите на женското образование. Тя изпраща през 1870 г. Пенка Вълчанова на обучение в Прага¹⁶² и заплаща на учителките в девическото училище.¹⁶³ На женското дружество е предоставена само вътрешнокултурната му дейност, а това значително ограничава неговата активност и инициатива.

¹⁵³ НБКМ — БИА, кол. 17, ПА 3453. Протест от 2 ноем. 1871.

¹⁵⁴ Пак там, кол. 17, ПА 5756. Писмо от 1 дек. 1871.

¹⁵⁵ Пак там, кол. 17, ПА 3441.

¹⁵⁶ Пак там, кол. 17, ПА 3457. Писмо от 31 март 1872.

¹⁵⁷ Пак там, кол. 17, ПА 3460.

¹⁵⁸ Право, V, 23 апр. 1872.

¹⁵⁹ Пак там, кол. 17, ПА 3438. Писмо от 24 май 1874.

¹⁶⁰ Пак там, кол. 17, ПА 3429. Писмо от 27 май 1872.

¹⁶¹ Македония, VI, № 4, 24 ян. 1872.

¹⁶² Пак там, IV № 74, 17 авг. 1870.

¹⁶³ НБИВ — Специални сборки, ф. 3, а. е. 635, л. 1 — 2. Писмо от Т. Икономов и П. Коев до Г. Груев от 26 юни 1875.

Съвсем други са отношенията между обществените организации в Разград. „Неписана е радостта ни, почтени господа — пишат жените до разградската българска община, — че и ние имаме честта да се сдобием с отдавна ожидаемото ни — да си съставим женско дружество.

Ние ви считаме като наши благодетели и вацата защита към нас е необходимо нужна.¹⁶⁴ Това са типични отношения на общинските и женските дружества. Общинските ръководства се грижат за организациите на жените, насърчават ги в тяхната дейност, а последните им се отплащат с уважение. Това е от полза за съвместната им дейност и се отразява се благоприятно на девическите учебни заведения. Проявите на еманципация от страна на търновки са свързани с криза в девическото училище в града.

Интерес представляват и отношенията между читалищата и женските дружества. Както вече беше споменато, уставите на тези организации са много близки и очевидно са повлияни един от друг. Наистина на заседание на свищовското читалищно настоятелство се решава да бъде изработен от Т. Шишманов и П. Ангелов устав на женското дружество.¹⁶⁵ Читалищата и дружествата влизат в най-разнообразни взаимовръзки. Те организират съвместно в Стара Загора представление на „Многострадалната Геновева“, като си разделят приходите от това културно събитие.¹⁶⁶ В Тулча също имат съвместни изяви.¹⁶⁷ В Сливен на жените се разрешава да присъствуват на читалищни сбирки.¹⁶⁸

Изобщо читалищата служат за пример в дейността на женските организации, но не може да се приема като абсолютна истина, че „корените . . . на основаните . . . из цялата страна женски дружества трябва да се търсят в читалището“¹⁶⁹. Налице са примери, които сочат и обратни отношения. В Пазарджик новосъздаденото женско дружество дава импулс на младежите да организират читалище.¹⁷⁰ В Търговище пък жените подпомагат читалищната дейност, като събират най-много средства за нея.¹⁷¹ Тези примери свидетелствуват за едни равностойни отношения между читалищата и женските организации през Възраждането.

Женските организации встъпват в различни връзки и с училищните и църковни настоятелства, доколкото последните участвуват в движението за образованието на българката. За съжаление нямаме конкретни данни за тези взаимоотношения. За тях само можем да се досещаме, защото в уставите на женските дружества фигурират дословно близки цели с тези на училищните настоятелства.

Заслужава внимание и въпросът за връзките между различните български женски организации. На тях до голяма степен се дължи онова общо, което се среща в изявите на дружествата. Женските деятелки се намират в непрекъснати взаимоотношения. Много от тях си кореспондират

¹⁶⁴ НБКМ — БИА, кол. 8, ПА 3081.

¹⁶⁵ Материали за историята на учебното дело в България. Из протоколната книга на свищовското читалище. УПр., IX., притурка, с. 38.

¹⁶⁶ Право, V, № 48, 25 ян. 1871.

¹⁶⁷ В. Т о н е в. Добруджа през Възраждането. Варна, 1970, с. 107.

¹⁶⁸ Турция, VII, № 46, 1 ян. 1872.

¹⁶⁹ Е. Д а м я н о в а. Женското движение в Лом. — В: 100 години културен живот в Лом. С., 1957

¹⁷⁰ Македония, IV, № 54, 28 май 1870.

¹⁷¹ Пак там, IV, № 53, 23, май 1870.

редовно. Тези взаимни отношения стимулират откриването на нови дружества. Така например е известно, че софийското женско дружество изпраща писмо до самоковските госпожи, в което ги подканя и те да си съставят организация.¹⁷² Най-характерни са финансовите отношения на дружествените ръководства. В лотарията, разиграна от браилското дружество в началото на 1872 г., участвуват и свищовските жени. Част от билетите се пласират от калоферското и цариградското женско общество.¹⁷³ Размяната на подаръци също е разпространена форма за общуване между дружествата. Ю. Филаретова изпраща три бели меджидии на женското дружество в Пазарджик, А. Тошева и Е. Кисимова даряват габровските жени. Споменатото се отнася за активността, която проявяват женските организации след Априлското въстание. Тя става възможна благодарение на съществуващите връзки между тях.

Една немаловажна предпоставка за тези връзки, за общуването между организациите на жените в различни селища е и това, че много от тях са плод на усилията на една и съща деятелка. Такава е например Рахила Душанова. Тя създава женски организации в Казанлък и Хасково и активизира тази в Плевен.¹⁷⁴ Подобно, но много по-сложно е делото на българката Неделя Петкова. Нейната дейност е история на девическото образование в Македония, една тъжна и героична одисея.¹⁷⁵ Обучението на българката в Македония е затруднено поради силната гръцка и сръбска пропаганда там. Българските обществени организации, водени от здрав национален усет, полагат немалко усилия за преодоляването на тези пропаганди или поне за неутрализирането им. Общините в Мизия и Тракия и особено създадената в Цариград „Македонска дружина“ отпускат средства за организирането на училища и за обучението на македонски българчета в чужбина. Затрудненото девическо образование в Македония засилва значението на женските организации там. Баба Неделя съставя дружество във Велес и вероятно в Битоля, но те скоро се разпадат.

Женските дружества скоро след създаването си стават неотделима част в системата на българските обществени организации. Тяхната помощ и съдействие са търсени и необходими. Вранската община изпраща свое момиче да се учи в Стара Загора под покровителството на тамошното „Женско общество.“¹⁷⁶ Същото „общество“ издържа една девойка, дошла от с. Шипка.¹⁷⁷ Молба до женските дружества за издръжка на ученичка е отправена и от Малко Търново.¹⁷⁸

Организациите на жените в Лом и Свищов отделят средства за бедните училища в България.¹⁷⁹ Браилските българки изпращат книги на македонските училища.

¹⁷² Пак там, IV, № 55, 4 юни 1870.

¹⁷³ НБКМ — БИА, ф. 16, а. е. 541, л. 1 — 2. Писмо на Ека Караминкова до Мария Бурмова в Цариград от 18 юли 1871.

¹⁷⁴ НБИВ — Специални сборки, ф. 17, а. е. 2, л. 3. Некролог във връзка със смъртта ѝ. — Свобода, III, № 194, 1 септ. 1888.

¹⁷⁵ В. Д р у м е в. Из спомените на две българки в Македония. — ПСп, I, 1884, кн. 1.

¹⁷⁶ Право, IV, № 70, 20 септ. 1869.

¹⁷⁷ Македония, IV, № 67, 20 юли 1870.

¹⁷⁸ Право, VI, № 29, 14 септ. 1871.

¹⁷⁹ НБИВ — Специални сборки, ф. 3, а. е. 735, л. 1.

Една крупна съвместна проява на българските женски организации е участието им в изложбата, проведена по инициатива на Цариградското дружество „Просвещение“. Нейните организатори се обръщат към женските дружества с молба да им изпратят различни експонати. В изложбата участвуват свишовското, карловското женско дружество, организациициите в Сливен, Търново, Габрово, Пловдив, Пазарджик, Калофер, Копривница, София, Кюстендил.¹⁸⁰ На нея са представени предмети, изработени от членките на дружествата. За много от тях се разиграва лотария. Средствата, събрани от тези лотарии, се използват за каузата на българското просвещение.

Най-ясно проличава връзката между българските обществени организации във върховните за България политически моменти — Априлското въстание и Освободителната война. За взаимните връзки между самите женски организации вече беше споменато. Интересно е да се добави, че в това време дружествата осъществяват връзки и с други организации, като БЦБО,¹⁸¹ търсени са за помощ и от страна на перушенската община, която иска да възстанови училищата в опелеленото си село.¹⁸²

От изложеното може да се направи най-общият извод, че българските женски организации през Възраждането не се развиват изолирано. Те изпитват и оказват влияние на другите обществени организации в селищата, където възникват, осъществяват връзки помежду си, свързват се с организациите от други селища.

Тъй като става дума за отношения на различно равнище, с риск да се отклоним от основната линия на изложението ще се спрем и на вътрешнодружествените връзки. Общо взето, те са регламентирани от уставите, но в някои случаи има отклонения, породени от неопитността на българката в организационния живот, от лични дрязги и неразбории. Те много често са причина за криза в дружествената дейност.

Липса на активност обхваща чирпанското дружество в резултат на конфликт между писарката и касиерката. Едната иззела функциите на другата.¹⁸³ В Русе също са отбелязани противоречия в ръководството на дружество „Стопанка“.¹⁸⁴ И в калоферската женска организация се споменава за „несъгласия между госпожите“.¹⁸⁵

От посочените примери, а такива има десетки, може с увереност да се твърди, че противоречията в женските организации нямат социална основа. Те се дължат на неразбиране, глупост, прекомерна амбициозност и други лични пороци на дружествените членки, но нямат класови мотиви. Поради спецификата на историческите условия, в които се формират, поради характера на задачите им женските дружества в България са лишени от вътрешна диференциация. В тях единственото предимство е по-високото образование. Затова вътрешнодружествените противоречия, доколкото те съществуват, са лесно преодолими.

Нахвърляните мисли за взаимовръзките на женските дружества показват, че през Възраждането обществените организации, макар и

¹⁸⁰ Право, VII, № 9, 11 май 1873.

¹⁸¹ На него изпраща събраните средства българското женско общество в Болград.

¹⁸² Напредък, XI, № 132, 20 май 1877; Зорница, II, № 21, 26 май 1877.

¹⁸³ Напредък, IX, № 45, 7 юни 1875.

¹⁸⁴ Турция, VII, № 17, 12 юни 1871.

¹⁸⁵ Право, V, № 36, 2 ноем. 1870.

лишени от централизирано ръководство, са общували помежду си. Чрез пресата или в лични контакти се създават не само двустранни, но многостранни отношения, което се оказва благоприятно за организирането на някои по-големи съвместни акции.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Направеното изложение по възникването, организирането и дейността на българските женски дружества, по тяхното отношение към другите обществени организации през Възраждането има за основна задача да представи един по-обобщен облик на женското организирано движение до Освобождението. Този подход обуславя недостатъка, че не може да се проследи животът на всяко дружество поотделно, да се видят особеностите му. Но с тази задача успешно се справят поселищните проучвания, които се докосват до указаната тема.

Подобно съчинение се стреми да покаже общото, без да пренебрегва специфичното. В тази връзка могат да се кажат и няколко заключителни думи.

Преди всичко трябва да се отбележи, че женските дружества възникват като резултат от поставянето на женския въпрос в обществото. Неговото конкретно съдържание в България е образованието на българката. Интересно е да се проследи какво е отношението на възрожденските културни и политически дейци към този проблем. Но това би било задача на специално проучване. За нас е важно, че в резултат на вътрешносоциалното развитие и външни влияния женското образование в България става обществена цел през Възраждането. Затова отношението към женските организации, тези стимулатори на женската образованост, е благосклонно. Съобщения за тяхното създаване изпъстрят възрожденската преса, те имат много благодетели и покровители, другите обществени организации активно им съдействуват. Разбира се, срещат се немалко скептични оценки на тяхната дейност. Съществуват предложения да се допускат в тях мъже, да се съединят с мъжките читалища¹⁸⁶ или да се привличат мъже за техни председатели,¹⁸⁷ защото жените нямали опит. Тези критики имат известно основание, но за мнозинството дружества са твърде строги. Направеното изложение за просветната дейност на женските организации е доказателство за това.

Веднага трябва да се отбележи, че *активността* на женските дружества не е постоянна. Преди всичко тя зависи от конкретните за дадена организация условия. На второ място интензивността на изявите зависи от сезона. Тя е най-голяма през есента и зимата, когато жените-членки са по-свободни от полска работа. Тогава има повече религиозни празници, на които се събират голяма част от дружествения капитал. Освен това почти всички сведения сочат намаляване на активността на женските организации в периода 1874 — 1876 г. Това вероятно се дължи на националноосвободителните задачи, които с особена острота се поставят пред българското общество и към които женските организации още не са се приспособили. След събитията от април — май 1876 г. активността на дружествата отново пораста. По-интензивно става и женското дви-

¹⁸⁶ Свобода, I, № 22, 3 апр. 1870.

¹⁸⁷ Турция, VII, № 46, 5 ян. 1872.

жение като цяло, защото посочените събития, а също и Освободителната война от 1877 — 1878 г. дават тласък за сформирание на нови дружества.

Всички женски организации са изключително *демократични*. В тях може да членува всяка жена независимо от възраст и вероизповедание. Вярно е, че те поставят парично условие за действително членство в тях, но членският внос е толкова малък, че може да бъде изплатен от всяка българка независимо от социалното ѝ положение. При това има и други възможности за участие в дружествения живот.

Демократичността на женските организации е проектирана и в тяхната дейност. Те се стремят да осигурят образованието на всички девойки в селището и най-вече на бедните. Все пак трябва да се отбележи, че ръководителки и инициаторки на женските дружества са представители на буржоазните кръгове и на интегеленцията.

Активистките на женското движение имат и друга характерна особеност. Те почти винаги са освободени от домашни задължения. Райна п. Георгиева и Елисавета Пулева¹⁸⁸ са омъжени. А. Тошева, Ю. Филаретова, Г. Ганчова, Н. Петкова, А. Райнова са вдовици, намерили препитание и удовлетворение в учителското поприще. Изключения правят М. Герова и Р. Душанова, които са имали щастието да бъдат съпруги на напредничави и прогресивни мъже, разбрали необходимостта от женското образование. За това, колко важно е за масовостта и активността на дружеството неговите деятелки да са свободни от семейни задължения, говорят много примери от историята на женското движение у нас. В едно писмо на дружество „Китка“ до Райна п. Георгиева се казва, че много негови членове се изженили и то преустановило своята дейност.¹⁸⁸ Активната писарка на калоферското дружество „Просвещение“ след омъжаването си престанала да работи в него.¹⁸⁹ За известен период се отдръпва от женското движение и А. Тошева, за да се върне отново в него след смъртта на мъжа си. Примерите в това отношение са много. Изобщо процесът на еманципацията на жената във възрожденското общество е в началния си стадий и това се отразява както върху характера на дейността на женските дружества, така и върху техния брой. Те са около 50, когато мъжките читалища са 200, а училищни настоятелства има почти във всяко селище.

Въпреки това трябва да се отдаде заслуженото на многостранната просветителска и националноосвободителна дейност на женските организации през Възраждането. Те се грижат за девическите училища, за повишаване равнището на образованието в тях, провеждат богата вътрешнокултурна дейност. Участвуват активно и организират помощни акции след Априлското въстание и Освободителната война от 1877 — 1878 г. Тяхното значение не се изчерпва обаче с дейността им. Те са начало на женското организирано движение в България. Животът на много от тях продължава и след Освобождението, без да се промени съществено структурата им.

¹⁸⁸ НБКМ — БИА, ПА, 819.

¹⁸⁹ Н. Н а ч о в. Калофер в миналото. С., 1927, с. 250.

ПРИЛОЖЕНИЕ

1. Болград — Женското дружество се създава в 1876 г. Нарича се Благотворително женско общество. Първата му председателка е М. Харизанова, касиерка — М. Константинович (Български глас, I, № 47, 10 авг. 1876; Стара планина, I, № 3, 18 авг. 1876).
2. Браила — Дружеството се основава на 11 май (ст. ст.), 1870 г. Първата му председателка е Ив. Ценова. Съществува до 1873 г., когато влага всичките си капитали — 9000 франка — за построяка на българска черква в града и се саморазпуска (Македония, IV, № 62, 30 юни 1870).
3. „ — Друго дружество се организира през 1876 г. във връзка с Априлското въстание (Н. Ж е ч е в. Цит. съч., с. 126).
4. Брацигово — Дружество „Надежда“, създадено в 1873 г. (В. П а с к а л е в а. Цит. съч., с. 134).
5. Букурещ — Българско благотелно женско дружество, създадено на 1 юли 1876 г. Негова председателка е Екатерина Ценович (Нова България, I, № 11, 13 юли 1876).
6. „ — В Букурещ се организира на 15 юни 1876 г. и друг женски комитет, който си поставя за задача да обедини усилията на всички българки в Румъния за подпомагане на пострадалите във въстанието българи. Негова инициаторка е Елисавета Пулева (Стара планина, I, № 2, 14 авг. 1876).
7. Велес — Дружество, организирано от Н. Петкова през 1869 г. Негова касиерка е Кицка М. Кушева, а писарка — Мица Дръндарева. То съществува много кратко време — приблизително до 1870 г. (Право, IV, № 18, 18 септ. 1869).
8. Видин — Женското дружество е съставено в 1870 г. За него нямаме други сведения освен тези на Димитрина Иванова („100 години от основаване на женските дружества у нас“ — НАБАН, сб. IV, оп. 1, а. е. 76, л. 1 — 10).
9. Враца — Женското дружество се нарича „Майчина грижа“. Кога е създадено, не е известно. В дописка до в. „Право“ от 15. III. 1871 г., засягаща обществените работи във Враца, нищо не се съобщава за женското дружество. Възможно е то да е възникнало след указаната дата.
10. Габрово — Създадено през 1869 г. женско дружество „Майчина грижа“ (Р. К а р о л е в. Цит. съч., с. 258). Първа председателка — Гаврилица Ганчова, Ал. П. Войникова в съчинението си неоснователно сочи за начална дата на организацията 1871 г.
11. Горна Оряховица — По-голяма част от изследователите на женското движение в България сочат категорично като начална дата на горнооряховското дружество 1873 г. Според тях то се нарича „Просвета“. Съществува една дописка във в. „Свобода“, I, № 49, 12 март 1870 г., която съобщава за дружество „Майчина любов“ в Г. Оряховица още през 1870 г.
12. с. Горно Албаново, Русенско — Дружеството се съставя в 1872 г. Негови инициаторки са Иванка Рускова, Деша Тончева и Пена Ташева (Слава, II, № 5, с. 80, 1 дек. 1872).
13. Гюргево — Женска организация, съставена през 1876 г., свързана с българските женски дружества във Влашко (Български глас, I, № 16, 3 авг. 1876).

14. Дряново — Има предположение за съществуване на женско дружество.
15. Елена — През ноември 1870 г. се създава дружество „Съгласие“ с писарка Екатерина Иванчова и касиерка Гана Бобчева (Право, VI, № 1, 1 март 1871). Димитрина Иванова в посоченото съчинение сочи, че дружеството се е появило през 1869 г., но това едва ли е възможно.
16. Казанлък — Женско дружество „Саморазвитие“, създадено през 1869 г. по инициатива на Р. Русианова, с първа председателка Неда Папазооглу (Македония, III, № 27, 31 май 1869).
17. Калофер — Женско дружество „Просвещение“, създадено през 1869 г. Инициаторка и първа председателка е Ека Караминкова, а писарка — Дона Пиронкова (Право, IV, № 11, 6 дек. 1869).
18. Карлово — Създава се женско дружество „Възпитание“ през септември 1869 г. Първа председателка е Ана Пулева. Организира се по инициатива на Анастасия Райнова — съпруга на Райно Попович, току-що завърнала се от Виена (Македония, III, № 43, 4 окт. 1869).
19. Карнобат — В: Цит. съч. на Димитрина Иванова съществуват непотвърдени данни за женско дружество.
20. Контаз — Има предположение за съществуване на женско дружество (Български глас, I, № 51, 4 юни 1877).
21. Копривщица — Дружество „Благовещение“, организирано през 1871 г. (Македония, VI, № 15, 4 юли 1872).
22. Котел — Има предположение за съществуване на женско дружество.
23. Кюстендил — През 1873 г. се създава дружество „Майчина любов“.
24. Ловеч — Едно от най-ранните женски дружества се организира в 1866 г. Дейността му замира и се възстановява през 1871 г. от г-жа Гаца под името „Постоянство“. Дружеството отново преживява криза и се активизира благодарение на Ана Предич-Радославова едва през 1876 г. под името „Благодетел“ Ана Предич организира ученическо женско дружество „Наука“ (Сто години женско дружество в Плевенски окръг, С., 1957).
25. Лом — Първото женско дружество в България е организирано през 1857 г. от Кр. Пишурката. Ал. П. Войникова сочи 1869 г. и друго име — „Милосърдие“. През 1869 г. има сведение за организиране на дружество „Помощник на българската просвета“. Вероятно първата женска организация е прекратила дейността си. В по-късни дописки (Училище, II, кн. 4, ян. 1872 г.) се среща и друго име на дружеството в Лом — „Правда“ (Е. Д а м я н о в а. Женското движение в Лом. — В: Сто години културен живот в Лом. С., 1967).
26. Малко Търново — Женското дружество е организирано в края на 1874 г. от Неделчо П. Орашков, а не в 1875 г. от учителката Зоица Ангелинин. Естествено нейното пристигане от Стара Загора е изиграло определена роля за активизиране на дружеството, но то вече е съществувало (НБИВ — Спец. сб., ф. 3, а. е. 393, л. 1 — 2).
27. Неврокоп — Женско дружество „Ученолюбие“, създадено вероятно през 1871 г. (Право, VI, № 52, 6 март 1872).

28. Пазарджик — През юли 1870 г. се създава женско ученолюбиво дружество в Татар Пазарджик. Негова председателка е Мариола Доспевска (Свобода, I, № 19, 12 март 1870). Иван Батаклиев в цит. съч. сочи друго име на дружеството — „Просвета“.
29. Панагюрище — Създава се девическа дружина „Китка“ — 1870 г. (В. П а с к а л е в а. Цит. съч., с. 131).
30. „ — В 1873 г. има данни за образуване на женско дружество „Надежда“ (Право, VIII, № 13, 11 юни 1873). Инициаторка и на двете дружества е Райна п. Георгиева. Тя председателствува девическото дружество.
31. Плевен — През 1869 г. се създава женско дружество „Развитие“ от учителката в девическото училище — Тодора. То се засилва особено след 1873 г., когато Р. Душанова пристига в града (Македония, IV, № 8, 11 дек. 1869).
32. Пловдив — През 1869 г. се основава дружество „Майчина грижа“ с председателка Мария П. Герова (В. П а с к а л е в а. Цит. съч., с. 119).
33. „ — Във възрожденската преса съществуват сведения и за девическо дружество „Съгласие“ в Пловдив (Век, I, № 10, 16 март 1874).
- „ — През 1874 г. в Пловдив се създава и гръцко женско благотворително дружество „Евридика“.
34. Разград — Женското дружество „Майчина грижа“ се основава през октомври 1870 г. по инициатива на учителя Д. Хранов. В настояществото му влизат Николина Вълчева, Еленка Тодориева, Мариола Банчева, Парашкева Александрова (Право, V, № 37, 9 ноем. 1870).
35. Русе — Създаденото през декември 1869 г. дружество се нарича „Стопанка“. В неговото първо настоятелство влизат М. Василева, С. Н. Кузма, Златева и др. (В. П а с к а л е в а. Цит. съч., с. 117).
36. Самоков — Женското дружество се казва „Зора“ и се основава през 1871 г. от учителката Милева-Барак (Право, VI, № 19, 5 юли 1871).
37. Свищов — Дружество „Съгласие“, съставено в 1869 г. в средната градска махала. Негови инициаторки са Еленка Иванова, Еленка Славкова, Еленка Аврамова, Александрина Шипманова.
38. „ — Дружество „Надежда“, организирано през 1870 г. в долната махала. Негови инициаторки са Сийка Пъшанакова, Евлогия Паунова, Томайца Георгиева, Малтица Начева, Сийка Паунова, Томайца Вълчинова, Иванка Ламбева и Аника Петранова.
39. „ — През 1873 г. в Свищов има и трето женско дружество — вероятно „Развитие“, което действа във Велешанската махала. Трите дружества имат сходни цели, но не са свързани организационно (С т. Г а н ч е в. Цит. съч., с. 286 — 291).
40. Сливен — През януари 1870 г. се създава женско дружество „Майчина длъжност“ (Македония IV, № 31, 7 март 1870).
- „ — Разполагаме и с устав на девическо дружество „Надежда“ в Сливен (НБКМ — БИА, ПБ 3125). Той не е датиран, но съ-

дейки по задачите и общия му тон, може да се предположи, че е отпреди Освобождението.

41. Солун — Неделя Петкова организира дружество „Възраждане“ в края на 1871 г., което по-късно се нарича „Българска зора“ (Г. Н е н о в. Цит. съч., с. 21).
42. Сопот — Има сведения за съществуване на женско дружество (Училище, V, № 9, с. 72, 16 септ. 1875).
43. София — В 1869 г. се създава дружество „Майка“ под председателството на Й. Филаретова (Право, IV, № 40, 29 ноем. 1869).
44. Стара Загора — Женско дружество „Майчина любов“ се създава в 1869 г. по инициатива на А. Тошева (Право, IV, № 4, 23 март 1869). Тя отбелязва в автобиографията си за начална година на дружеството 1866, но вероятно се отнася или за неточност, или за някакъв пръв неуспешен опит за организиране.
45. Троян — Направен е опит за създаване на женско дружество от страна на учителката Данка Хитрова Велкова (Сто години женско движение в Плевенски окръг, С. 1957).
46. Трявна — Съществуват категорични данни за дейността на женско дружество, но е трудно да се установи началната му дата (НБКМ — БИА, ф. 75 — Евгения Хаджидимитрова Кисимова).
47. Тулча — Женското дружество се казва „Надежда“ и се създава в 1869 г (Право, IV, № 27, 30 авг. 1869).
48. Търговище — Женско дружество се сформира в 1870 г. от Мария Чолакова. То се нарича „Добродетел“ (В. П а с к а л е в а. Цит. съч.).
49. Търново — На 8 септември 1869 г. се провежда учредително събрание на женската организация под председателството на Евгения Кисимова. До април 1872 г. тя се нарича „Женска община“, след което приема името „Радост“ (Македония, III, № 52, 8 ноем. 1869).
50. „ — Дружество „Милосърдие“, организирано в 1877 г. отново от Евгения Кисимова. То подпомага в Освободителната война български и руски войници.
51. Хасково — Организирано е женско дружество през 1869 г. вероятно по инициатива на Р. Душанова, която става учителка в Хасково през същата година (Македония, III, № 46, 18 окт. 1869.)
52. Цариград — През 1876 г. се съставя женско благотелно дружество с цел да подпомага българите — жертва от Априлското въстание (Напредък, XI, № 119, 18 февр. 1877).
53. Чирпан — Дружеството се казва „Вяра, Надежда и Любов“ и се организира в 1874 г. (Източно време, I, № 42, 30 ноем. 1874).
54. с. Шипка, Казанлъшко — Жителите на селото имат желание за съставяне на женско дружество, но дали то е организирано, не е известно (Македония, V, № 11, 16 март 1871).
55. Шумен — Женската организация се нарича „Родолюбие“ и се създава през 1872 г. (Училище, II, сл. I, с. 8).
56. Ямбол — Женско дружество „Възпитана майка“, създадено в 1871 г. (Македония, V, № 29, 21 юли 1871). И. Кулелиев говори за дружество „Развитие“ от 1873 г. (ОДА — ВТ, ф. 931, оп. 1, а. е. 382), но данните са непотвърдени.

WOMEN'S ORGANIZATIONS IN BULGARIA IN THE PERIOD OF NATIONAL REVIVAL

Boyka Vassileva

(Summary)

The women's societies founded in the period of National Revival in Bulgaria are public organizations with aims of a cultural, education and national liberation nature. They are set up as a result from inner social requirements and foreign influences.

The establishment, structure and financial statutes of the women's societies are problems of interest, which are examined in this work. It points out the common features in the way of their establishment, their documentation and the structure of their governing bodies as well as in the collection of means for their activities.

The activities of the women's organizations are also an object of review. They have two basic directions: education and culture, on the one hand, and national liberation, on the other hand. The education initiatives of the women's societies consist in ensuring premises for girls' schools and teachers for them, paying their remunerations, buying school aids, sending students abroad, opening Sunday schools. At the same time, the organizations themselves carry out varied cultural and education activities. Lectures are delivered and libraries are opened. The cultural initiatives unrelated to education of women are also promoted.

The women's societies do not remain indifferent to the national liberation struggles of the Bulgarian people, especially after the April Uprising (1876) and the Liberation War (1877 — 1878). At that time women's organizations are founded with the only aim of collecting relief for the Bulgarian population affected by these events. Their members render assistance to the Russian troops and the Bulgarian volunteers.

In their manyfold activities the women's organizations establish contacts with the other public organizations in the period of National Revival — municipalities, reading clubs, school boards, etc. — and have mutual relationships as well. These problems are reviewed in the last part of the work.

The conclusions reached in the final part outline the most general and characteristic features of the women's organizations in Bulgaria in the period of National Revival.